

Louise Elffers

De weg plaveien met leerkanzen

Toegankelijkheid en studiesucces in het hbo

Lectoraat Kansrijke Schoolloopbanen
Juni 2026

Foto: Cora Hendriks

Louise Elffers

De weg plaveien met leerkansen

Toegankelijkheid en studiesucces in het hbo

Het is inmiddels bijna 10 jaar geleden dat ik mijn rede hield als kersverse lector aan de HvA. Nou ja, kersvers: zoals gebruikelijk hield ik mijn rede aan het eind van het eerste jaar van mijn aanstelling. Dat betekent dat ik al een tijdje had rondgelopen op de HvA, en kennis had gemaakt met collega's en het reilen en zeilen van de HvA, toen ik mijn rede hield. Ik maakte kennis met een grootstedelijke hogeschool die worstelde om de kwalificerende en emanciperende rol van het hbo met elkaar te verenigen. Toegankelijkheid, kwaliteit en studiesucces werden gezien als een moeizame, of zelfs onmogelijke, combinatie.

Het hbo werd getekend door een worsteling met hoge uitval van studenten, met name in het eerste jaar en met name onder bepaalde groepen studenten. De uitvalpercentages van studenten afkomstig uit het mbo – zo'n 1 op de 3 hbo-studenten – lager aanzienlijk hoger in het eerste jaar dan onder studenten afkomstig uit havo en vwo. Ik merkte dat 'de mbo'er' in het hbo niet zelden als een probleem werd gezien: iemand met een lage kans op studiesucces. En zo bleken deze studenten soms ook te worden bejegend. Een HvA-student die was ingestroomd vanuit het mbo vertelde dat hem bij de start van zijn hbo-opleiding was gezegd dat 'de meeste mbo'ers het hier niet redden' en dat hij een uitzondering zou zijn als het hem wel lukte. Hij zou overigens zo'n uitzondering blijken.

Ook werden in de landelijke hbo-statistieken ten tijde van mijn start als lector nog stelselmatig onderscheid gemaakt naar 'allochtone' en 'autochtone' studenten. De 'allochtoon' – en in het bijzonder de mannelijke 'allochtoon' – bleek aanzienlijk lagere slaagkansen te hebben. Inmiddels is, zowel binnen het hbo als daarbuiten, afscheid genomen van deze terminologie, die studenten indeelt naar 'zij die van hier zijn' en 'zij die van elders zijn'. De term 'allochtoon' plakt een stigma van anders-zijn op een aanzienlijk deel van onze studenten: wie is er eigenlijk anders dan wie op een grootstedelijke hogeschool als de HvA? En als we menen dat de bedoelde studenten voortvloeien uit een algehele staat van 'anders zijn', biedt dat voor het onderwijs weinig aangrijpingspunten om deze ongelijkheid te verminderen.

Ongelijkheid constateren is iets anders dan ongelijkheid verklaren

Het is een neiging die ik in het denken over kansenongelijkheid in het onderwijs regelmatig tegenkom. Zodra we ongelijkheid constateren in het verloop van schoolloopbanen naar een bepaald

achtergrondkenmerk van studenten, zijn we geneigd de gevonden verschillen ook te verklaren vanuit dat kenmerk. Maar het constateren van een patroon van ongelijkheid in uitkomsten naar bepaalde achtergrondkenmerken, betekent niet dat ongelijke kansen die ten grondslag liggen aan deze ongelijke uitkomsten ook direct voortvloeien uit die kenmerken. Daarnaast gaan dit soort causale interpretaties van oorzaak en gevolg doorgaans voorbij aan de samenhang tussen verschillende achtergrondkenmerken. Zo zien we dat er in het hbo aanzienlijke overlap bestaat tussen de groep instromers vanuit het mbo, instromers met een migratie-achtergrond en instromers die de eersten in hun familie zijn die gaan studeren in het hoger onderwijs. Dit zijn drie heel verschillende kenmerken van studenten, die elk op een eigen manier van invloed kunnen zijn op hun kansen om succesvol te studeren in het hbo. Wie naar verschillen in onderwijsachtergrond kijkt, zal voor gevonden verschillen in studiesucces bijvoorbeeld geneigd zijn verklaringen te zoeken in de ongelijke voorbereiding die havo, vwo en mbo bieden op het hbo. Het onderwijs in mbo, havo en vwo verschilt in niveau, inhoud en oriëntatie en daarmee in de mate van aansluiting op het hbo, wat mogelijke verschillen in studiesucces zou kunnen verklaren, met name in het eerste jaar. Wie naar verschillen in culturele achtergrond kijkt, zal wellicht verklaringen zoeken in – bijvoorbeeld – verschillen in de mate waarin studenten met verschillende culturele achtergronden zich thuis voelen op een onderwijsinstelling of in de mate waarin zij ruimte ervaren om volwaardig te participeren. Wie naar verschillen in het opleidingsniveau van ouders kijkt, zal eerder naar verklaringen zoeken die bijvoorbeeld gaan over bekendheid met de geschreven en ongeschreven regels van het hoger onderwijs en hoe die van invloed is op de kansen van studenten om succesvol hun weg te vinden op de opleiding en instelling.

Er is – vanzelfsprekend – veel meer te zeggen over de specifieke kansen en belemmeringen die verschillende studentgroepen ervaren in hun studieloopbaan. Het is een belangrijk onderwerp van onderzoek binnen mijn lectoraat, waarover we verschillende publicaties hebben geschreven. Ook de essays van mijn collega's geven hier elk op hun eigen manier een mooi inkijkje in. Maar ook wanneer we de analyse nu even zo beknopt en oppervlakkig houden als in bovenstaande alinea, tekent zich af dat de drie genoemde studentkenmerken leiden tot de identificatie van zeer uiteenlopende obstakels die elk in verschillende mate en op verschillende wijze van invloed kunnen zijn op de kansen van studenten om succesvol te studeren in het hbo. Belangrijker nog: ze geven aanleiding tot heel verschillende aanpakken om de toegankelijkheid en het studiesucces voor deze groepen studenten te bevorderen. De verklaringen verschillen in de mate waarin en wijze waarop het onderwijs invloed kan uitoefenen op die obstakels. Voor het faciliteren van kansrijke schoolloopbanen is het daarom van belang beter te begrijpen welke obstakels ten grondslag liggen aan de verschillen in studiesucces tussen verschillende groepen studenten. Achter statistieken die verschillen detecteren naar de onderwijs- of thuisachtergrond van studenten kunnen uiteenlopende obstakels schuilgaan die studenten kunnen belemmeren in hun kansen op instroom, doorstroom en gediplomeerde uitstroom.

Kansrijke schoolloopbanen als normatieve vraag

Mijn lectoraat heeft zich de afgelopen tien jaar gericht op het identificeren van die obstakels. Het denken over obstakels is geen louter empirische exercitie, maar ook een normatieve. Zodra je identificeert welk obstakel eraan bijdraagt dat sommige studenten succesvol studeren en andere minder succesvol, komt de vraag op of dat obstakel gerechtvaardigd verschil maakt voor de kansen van studenten om succesvol te studeren in het hbo. We werpen in het onderwijs immers doelbewust obstakels op die bepalen of je mag komen studeren en of je het diploma uitgereikt krijgt. Een student met een vmbo-t-diploma is niet direct toelaatbaar tot het hbo. En een student die opdrachten niet inlevert of toetsen niet haalt, zal geen diploma ontvangen. De toelaatbaarheid tot het hbo of tot het diploma reguleren we aan de hand van formele obstakels als toelatingscriteria en diploma-vereisten. Dat betekent dat we het legitiem vinden dat

degenen die worden tegengehouden door dit obstakel, terecht worden afgehouden van een hbo-opleiding of -diploma. Die legitimiteit is geen gegeven, maar een normatieve keuze.

De norm die doorgaans wordt gehanteerd voor het bepalen van de legitimiteit van bepaalde obstakels in en op weg naar het hbo, is een meritocratische. Het uitgangspunt is dat leerlingen en studenten bij gelijke capaciteiten gelijke kansen moeten krijgen om hun leerpotentieel te verwezenlijken. Elke student met de capaciteiten en ambitie om succesvol te kunnen studeren in het hbo, moet daartoe een reële kans krijgen. Dit wordt ook wel aangeduid met de term '*opportunity to learn*' of leerkans. De leerkansen van leerlingen en studenten hangen onder meer af van de toegang tot onderwijs van goede kwaliteit, het aanbod van bepaalde leerstof en de beschikbaarheid van de benodigde tijd, middelen en mensen – zoals bevoegde docenten – om te kunnen leren. Om de reële leerkansen te bepalen moet steeds de vraag gesteld worden of leerlingen of studenten in staat zijn gesteld om de benodigde kennis en vaardigheden te kunnen ontwikkelen om toegelaten te worden tot een bepaalde opleiding en daar succesvol te kunnen studeren.

Conform de meritocratische norm problematiseren we ongelijke kansen op toelating en diplomering naar achtergrondkenmerken van studenten, zoals sekse, etniciteit of sociaal milieu, bij een gelijk prestatieniveau. Die kenmerken hebben immers geen betrekking op de aanleg of inzet van een student. De meritocratische norm is in beginsel een heldere norm, die maakt dat elk obstakel dat belemmeringen opwerpt die géén betrekking hebben op de capaciteiten of inzet van studenten als niet-legitiem zou moeten worden aangemerkt. In de praktijk kan het echter lastig zijn om vast te stellen of verschillen in studiesucces door een verschil in capaciteiten worden veroorzaakt. Obstakels om succesvol te studeren kunnen impliciet zijn en worden niet door iedereen op dezelfde manier ervaren of geïdentificeerd. Impliciete obstakels kunnen ook maken dat een student niet de benodigde capaciteiten of inzet kan tonen, waardoor deze op ogenschijnlijker meritocratische gronden zou kunnen worden afgewezen. In de praktijk functioneert ons onderwijs daardoor minder meritocratisch dan we vaak denken. Zo kunnen ervaringen met discriminatie leiden tot onderpresteren, ook wanneer een student over de capaciteiten beschikt om succesvol het hbo te doorlopen. Discriminatie belemmert in dat geval de begaanbaarheid van het onderwijs voor studenten die dit treft.

Toelaatbaarheid en begaanbaarheid gaan niet altijd hand in hand

Om die reden wordt in onderzoek naar toegankelijkheid van het hoger onderwijs een onderscheid gemaakt naar toelaatbaarheid en begaanbaarheid. Toelaatbaarheid betreft de obstakels die formeel worden opgeworpen om te bepalen wie mag instromen, doorstromen en gediplomeerd uitstromen. Begaanbaarheid betreft niet-formele obstakels die bepalen of een op papier gekwalificeerde student in de praktijk de opleiding kan doorlopen. Niet-formele obstakels zijn minder expliciet en worden doorgaans niet doelbewust opgeworpen door onderwijsinstellingen of landelijk beleid. Ze kunnen niettemin een bepalende rol spelen voor de kansen van studenten om succesvol te studeren in het hbo.

De toegankelijkheid van het hbo hangt af van de mate waarin toelaatbaarheid hand in hand gaat met begaanbaarheid. Als een student formeel toelaatbaar is, dan zou deze een reële kans moeten hebben om het diploma te behalen, mits de student daarvoor de benodigde inspanning levert. In de praktijk is echter sprake van een discrepantie tussen de formele toelaatbaarheid en de begaanbaarheid van het onderwijs in de praktijk. Er wordt om die reden ook weleens gesproken van 'schijntoegankelijkheid' van het hbo. Een voorbeeld is de toelaatbaarheid van studenten uit Caribisch Nederland die in het voortgezet onderwijs te weinig mogelijkheid hebben gekregen om hun Nederlands op voldoende niveau te krijgen om succesvol te kunnen studeren in het hbo. Dit maakt de route naar het hbo voor hen in de praktijk onvoldoende begaanbaar. Een ander voorbeeld is de mate waarin de hogeschool als inclusieve

gemeenschap functioneert. Op papier is elke student, ongeacht diens identiteit, achtergrond of ondersteuningsbehoefte, welkom. In de praktijk zijn er echter verschillende signalen van uitsluiting, zelfs als er maatregelen zijn genomen om de toegankelijkheid voor bepaalde studentgroepen te bevorderen. Zo bleek uit het landelijke onderzoeksprogramma naar toegankelijkheid van ons lectoraat dat studenten met een functiebeperking nog altijd tegen tal van belemmeringen aanlopen die het lastig voor hen maken om volwaardig deel te nemen aan het onderwijs.

Een belangrijk voorbeeld van de discrepantie tussen toelaatbaarheid en begaanbaarheid zijn de struikelblokken die mbo-studenten bij de overstap naar het hbo ervaren. Het hbo is formeel toegankelijk voor alle leerlingen met een havo-, vwo-, of mbo-4-diploma. Het verschil in eerstejaars studiesucces tussen deze drie leerlingstromen wordt doorgaans verklaard door verschillen in prestatieniveau. Vwo-leerlingen zijn immers toegelaten tot het vwo omdat ze op een hoger cognitief niveau presteerden dan havisten. En leerlingen die de route vmbo-mbo-hbo volgen, presteerden kennelijk niet op het benodigde niveau om te worden toegelaten tot de directe route havo-hbo. Daarmee wordt een meritocratische verklaring gegeven voor het verschil in studiesucces: vwo'ers en havisten zijn nu eenmaal sterker presterende leerlingen dan (v)mbo'ers.

Deze meritocratische verklaring roept twee normatieve vragen op. Ten eerste de vraag welke gevolgen je zou moeten verbinden aan een geconstateerd niveauverschil tussen leerlingstromen. Zolang het hbo formeel toegankelijk is voor mbo4-studenten, moeten zij ook een reële kans hebben om succesvol te kunnen studeren in het hbo. Dat betekent dat we de plicht hebben ervoor te zorgen dat studenten zich in het mbo kunnen ontwikkelen tot op het niveau dat nodig is om succesvol te kunnen studeren in het hbo. Wanneer we zouden constateren dat dit niet mogelijk is en het niveau van mbo-instromers in het hbo ontoereikend is, dan is er maar één conclusie mogelijk: dan moeten we ze ook niet toelaten. Die conclusie staat echter haaks op de emancipatoire functie van de beroepskolom: de mogelijkheid om via de route vmbo-mbo-hbo de maatschappelijke ladder te beklimmen. Hoewel er ook met enige regelmaat wordt gemopperd over 'al die mbo-studenten die zonodig hogerop willen', wordt de beroepskolom als zogeheten 'koninklijke route' over het algemeen gekoesterd. In dat geval zal er meer werk moeten worden gemaakt van de feitelijke begaanbaarheid van deze koninklijke route.

De tweede vraag is of er eigenlijk wel sprake is van een zodanig niveauverschil tussen (v)mbo'ers enerzijds en havisten en vwo'ers anderzijds, dat dit een verschil in kansen op studiesucces in het eerste jaar in het hbo verklaart of zelfs rechtvaardigt. Leerlingen worden al heel vroeg in hun schoolloopbaan geconfronteerd met ongelijke kansen om toegang te krijgen tot de directe routes – via havo en vwo – naar het hoger onderwijs. Omdat er geen gestandaardiseerde procedure bestaat voor de niveau-advisering en -plaatsing bij de overgang van het primair naar het voortgezet onderwijs, kunnen leerlingen ondanks een gelijk prestatieniveau ongelijk worden geadviseerd. In het voortgezet onderwijs worden leerlingen op basis van dat advies verdeeld over verschillende onderwijsroutes die ongelijke leeransen bieden. Hierdoor gaan de prestaties van leerlingen die aan het eind van het basisonderwijs op gelijk niveau presteerden maar ongelijk geplaatst worden, steeds verder uit elkaar lopen. De onderwijsprogramma's van het algemeen vormend onderwijs – havo en vwo – en beroepsonderwijs – vmbo en mbo – verschillen onder meer in termen van inhoud (welke vakken er worden gedoceerd), niveau (onder meer op het gebied van taal, rekenen en vakkennis) en onderwijsvorm (meer theoretisch of juist meer praktisch geïntendeerde werkvormen). Dit maakt dat leerlingen die aanvankelijk weinig van elkaar verschilden, uiteindelijk met een heel andere onderwijsbagage aankloppen bij de poorten van het hbo. Die verschillen zijn in dat geval niet terug te voeren op een verschil in capaciteiten, als wel op een verschil in leeransen die het onderwijs biedt om de benodigde kennis en vaardigheden te ontwikkelen om succesvol te studeren in het hbo.

Poortwachter en wegbereider

Is daarmee gezegd dat alle mbo 4-studenten het niveau van het hbo aankunnen, of dat uitval per definitie als signaal van onbegaanbaarheid zou moeten worden aangemerkt? Geenszins. Het belangrijkste wat we hiervan kunnen leren, is dat het onderwijs – het hbo, maar ook het toeleidend onderwijs – een rol van poortwachter moet combineren met die van wegbereider. De poortwachter bepaalt of studenten de weg naar en door het hbo mogen bewandelen aan de hand van formele criteria. De wegbereider zorgt ervoor dat de weg naar en door het hbo is geplaveid met reële leeransen. Formele criteria die de toelaatbaarheid tot het hbo bepalen, moeten altijd samengaan met leeransen voor alle leerlingen en studenten om zich in en aan de hand van het onderwijs te kunnen kwalificeren voor instroom en diplomeerde uitstroom in en uit het hbo. Dat vraagt iets van het toeleidend onderwijs, dat leerlingen de mogelijkheid moet bieden om de benodigde kennis en vaardigheden te ontwikkelen om kansrijk te studeren in het hbo. En het vraagt evenzeer iets van het hbo zelf, om de begaanbaarheid voor alle instromende studenten te verhogen. Die begaanbaarheid betreft het hbo zelf, maar ook de weg ernaartoe: kort voor de start in het hbo – bijvoorbeeld met een zomerbrugprogramma – of voorafgaand aan de overstap naar het hbo, bijvoorbeeld door het aanbieden van keuzedelen Voorbereiding hbo in het mbo.

In een selectief onderwijsstelsel als het Nederlandse ligt de nadruk bij onderwijsovergangen – zoals van primair naar voortgezet onderwijs, of van het voortgezet onderwijs of mbo naar het hbo – doorgaans sterk op de poortwachtersfunctie. We stellen vast wat een leerling of student kan en bepalen op basis daarvan of deze kan worden toegelaten tot een volgende stap of route. Bij twijfel houden we de slagboom naar beneden. Minder aandacht lijkt uit te gaan naar de vraag hoe we leerlingen en studenten in het onderwijs kunnen helpen om het benodigde of geambieerde niveau te realiseren. Waar de afgelopen jaren nog weleens het belang is benadrukt van een zogeheten *growth mindset* onder leerlingen en studenten – het geloof dat je je in en aan de hand van onderwijs verder kunt ontwikkelen dan het niveau waarop je op dat moment functioneert –, hebben we minder oog voor de *fixed mindset* die het onderwijs zelf hanteert bij onderwijsovergangen. Uit onderzoek weten we dat selectieprocedures starre beelden over talent in de hand werken: we zijn geneigd leerlingen en studenten bij selectie vast te pinnen op het niveau dat ze op dat moment laten zien. Overgangen doen een beroep op onderwijsprofessionals om een poortwachtersrol te vervullen, waardoor de rol van wegbereider minder ruimte krijgt.

Juist in het combineren van die twee rollen ligt een belangrijke sleutel voor toegankelijkheid én studiesucces. We moeten alleszins hoge eisen aan studenten stellen en heldere criteria hanteren voor wat iemand moet kennen en kunnen om succesvol te kunnen instromen en in aanmerking te komen voor het diploma. Maar niet zonder de weg daarnaartoe te bereiden met reële leeransen voor alle leerlingen en studenten. Onderwijs draagt bij aan de ontwikkeling van talent: dat maakt het juist zo'n prachtige sector om in te werken. Wanneer we constateren dat bepaalde groepen studenten in het hbo minder vaak instromen of na instroom vaker uitvallen, dan is er alle reden om te verkennen waarom de weg naar en door het hbo voor deze studenten kennelijk minder begaanbaar is. Praktijkgericht onderwijsonderzoek kan helpen niet-formele obstakels in beeld te krijgen en te verkennen wat ervoor nodig is om die af te zwakken of weg te nemen. Het constateren van verschillen in studiesucces tussen formeel toelaatbare studenten is geen aanleiding om de poorten strenger te bewaken, maar juist om werk te maken van beter begaanbare wegen naar en door het hbo. Wegbereiding betekent niet dat elke student koste wat het kost over de eindstreep moet worden geduwd. Het betekent dat we met ons onderwijs alle leerlingen en studenten de kans bieden om aan de vereisten van het hbo te voldoen. Dat vraagt iets van de gehele onderwijsketen.

Het pleidooi voor een ketenbenadering in mijn lectorale rede staat daarmee ook nu, 10 jaar later, nog altijd fier overeind. Juist in een selectief onderwijsstelsel waarin de leeransen van jongeren al zo vroeg

worden bepaald, is het van belang steeds na te denken over de gevolgen van de inrichting van elke fase van de schoolloopbaan voor een eerdere of latere fase. Om kansrijke schoolloopbanen te faciliteren, blijft het verbinden van perspectieven voor, door en na de poort nodig. In de tien jaar sinds mijn lectorale rede hebben we daaraan vanuit mijn lectoraat met veel plezier een bijdrage geleverd. Er zijn nog veel vragen te beantwoorden en daaraan leveren we ook de komende jaren met veel plezier een bijdrage. Maar los van alle kennis die we nog zullen ontwikkelen over kansrijke schoolloopbanen in en op weg naar het hbo, is het plaveien van die weg met leerkansen misschien bovenal een kwestie van doen.

